

Welke cultuur voor de arbeiders?

Armand Sermon

Naar aanleiding van het artikel⁽¹⁾ van Guy Vanschoenbeek in dit tijdschrift, besloot ik rond het thema 'arbeiders en cultuur' enkele 'kritische' ideeën neer te schrijven. Deze zijn het resultaat van de literatuur die ik doornam in functie van een onderzoek naar het Gentse carnaval op het einde van de vorige eeuw en de campagne die Anseele ertegen voerde. Deze studie zal waarschijnlijk omstreeks de carnavalperiode van volgend jaar verschijnen bij Mens en Cultuur. De bespreking die volgt is geschreven met notities die grotendeels niet opgenomen waren in voornoemde studie.

Het begrip 'cultuur' is zo veelzijdig en de berg literatuur erover is zo hoog, dat het onmogelijk is meer dan enkele krachtlijnen te schetsen. De tekst die volgt heeft zeker niet de bedoeling een globaal overzicht te brengen van de bestaande literatuur. Veel interessant materiaal en belangrijke schrijvers ontbreken dus in dit verhaal.

De sociologen

Met een opsomming van de verschillende definities van 'cultuur' kan men boeken vullen (wat dan ook gebeurt). De meest pragmatisch aangelegde sociale wetenschappers laten de definitie achterwege. Onder de titel *Cultuur: niet wat maar hoe* stelt Rik Pinxten: "In de sociale wetenschappen en de filosofie bestaat een lange en bijzonder onvruchtbare traditie van definitiegevechten. Ik vind dat een onnuttige en eigenlijk ook onwetenschappelijke aanpak. Dat gehakketak is eerder een voortzetting van het eindeloze theologi-

sche getwist van vroeger dan een uiting van goed begrip van wetenschappelijke arbeid."⁽²⁾

Lijkt de definitie van cultuur een moeilijke zaak, de afbakening van het begrip 'arbeider' is des te eenvoudiger. Wie een arbeidscontract heeft waarin geschreven staat dat betrokkene hoofdzakelijk handenarbeid verricht, is een arbeider. 'Arbeider' is diegene die in loondienst handenarbeid verricht en de 'arbeidersklasse' bestaat uit 'arbeiders'. Op basis van deze eenvoudige categorie wordt sociologisch onderzoek mogelijk en kan men vergelijkingen maken met andere beroepscategorieën.

De socialistische arbeidersklasse

Een recente studie⁽³⁾ in ons land over arbeiders en hun cultuur stelt: *"De centrale uitgangsvraag luidt dan ook: in hoeverre verschillen de huidige handarbeiders in onze samenleving nog van de groeiende groep bedienden (hoofdarbeiders of 'employés')."*⁽⁴⁾ Zo wordt de centrale vraagstelling omschreven van één van de belangrijkste studies over arbeiders en hun cultuur. Voor de veiligheid noemt het onderzoek: *Op zoek naar de arbeidersklasse.*

Redacteur Hans De Witte eindigt dit studiewerk met een boutade: *"Sire, er zijn nog arbeiders"*. Indien deze boutade bedoelt dat er in dit land een duidelijk omschreven arbeidersklasse bestaat, lees ik dit evenwel noch in, noch tussen de lijnen van het onderzoeksrapport. De redacteur zelf schrijft: *"In hoofdstukken waar er binnen de categorie arbeiders een onderscheid gemaakt werd tussen geschoolden en ongeschoolden, lijkt de conclusie gerechtvaardigd dat er qua opvattingen en leefstijl een duidelijke kloof bestaat tussen de laatstgenoemden en de bedienden."*⁽⁵⁾

Met andere woorden, de verschillen tussen ongeschoolden en geschoolden zijn even groot als tussen arbeiders en bedienden. Deze resultaten worden bevestigd door Nederlandse onderzoeken. De auteur trekt wel gewaagde conclusies: *"Uit het 'onderzoek' naar de 'arbeiderscultuur' in de Leuvense regio blijkt zelfs dat men op basis van de opvattingen van een individu vrij goed kan voorspellen of hij/zij een ongeschoolde arbeid(st)er is of niet."*⁽⁶⁾

In een bijdrage van Laermans over bovengenoemd onderzoek worden enkele kritische noten gesteld bij de pogingen tot klassedefinitie. *"Als er in de bundel van klassen, klassenverschillen enz. wordt gesproken, moet men dus steeds goed in het oog houden dat het om geconstrueerde klassen gaat."*⁽⁷⁾ Men zou kunnen besluiten dat de klassen uit het sociologisch onderzoek 'papierene klassen' zijn, die in de realiteit niet bestaan.

Want wat zijn de normen om bij de onderzochte arbeidersklasse te horen? 'Man zijn' en 'het hebben van een arbeiderscontract', met de nadruk op handenarbeid. Dit lijkt een triviale keuze, want louter afhankelijk van de letter en de komma in de Belgische (Europese enz) wetgeving. En bestaat de arbeidersklasse enkel uit deze 'mannelijke' bezitters van een arbeiderscontract, of moet men hun gezinsleden ook beschouwen als arbeidersklasse. En wat te doen met de zoon van een willekeurige Jan met de Pet, die als witte raaf afstudeert aan de Vlerickschool. Of omgekeerd, wat gebeurt er wanneer zoon of dochter van een universiteitsprofessor gaat werken als ongeschoolde arbeider. De 'individuele drager van een arbeiderscontract' lijkt mij niet de norm om te bepalen of iemand al dan niet behoort tot een problematische arbeiderscultuur. De Leuvense onderzoekers definiëren de cultuur van de arbeidersklasse in een vulgair-marxistische zin. De ideologische bovenbouw (een mogelijke arbeiderscultuur) wordt mechanistisch verbonden met enkel een economisch element (vorm van tewerkstelling).

Eenmaal zover is de volgende stap het opdelen van de onderzochte groep door verder te stratificeren. Voor Vanreusel⁽⁸⁾ wordt de sociale laagdegeoperationaliseerd via de socioprofessionele status van de mannen. De categorie arbeiders omvat al gauw 'Ongeschoolde arbeiders', 'Halfgeschoolde arbeiders', 'Geschoolde arbeiders'. De volgende laag is 'Ondergeschikte bedienden'.

Nog verder gaat Bram Steijn⁽⁹⁾. Deze vertrekt van een 'gecompliceerd klasseconcept'. Op basis van de specifieke kenmerken van de functie deelt hij zijn respondenten in zeven klassen in. Voor elke groep wordt het maatschappijbeeld onderzocht (traditioneel middenklasse, links individualistisch, rechts anti-individualistisch, traditioneel arbeiders). Hij besluit dat "de

cultuur van de arbeiders zeker zo heterogeen is als de cultuur van bedienden. Het is mijns inziens voor de hand liggend om deze conclusie te herleiden tot de gefragmenteerde klassenstructuur van onze samenleving.¹⁰

Met deze sociologische methodes kan de 'arbeidersklasse' niet onder één noemer gebracht worden. We kunnen ons afvragen of de bijdrage van de (Amerikaanse) sociologie niet bestaat uit het ontkennen dat een arbeidersklasse met een eigen sociaal, politiek en economisch programma bestaat en bestaan heeft? En wat is dan de cultuur van deze ondefinieerbare groep? Het onderzoek van De Witte en anderen meet verschillen in denken en levensstijl. Maar een verzameling verschillen kan men moeilijk een cultuur noemen. Bij cultuur denken we veel eerder aan een verzameling analogieën, aan gemeenschappelijk denken en handelen.

De sociaal-historici

In de status quaestionis¹¹ over het culturele in de sociale geschiedenis vermijdt Guy Vanschoenbeek de valkuil van de definiëring. Hij noemt zijn bijdrage de "geschiedenis van de sociaal-democratische arbeiderscultuur in Vlaanderen". Het artikel start met "In Vlaanderen is vrij weinig onderzoek verricht naar de geschiedenis van de arbeiderscultuur, en meer bepaald de subculturele uitingen van de sociaal-democratische arbeidersbeweging".¹²

Hier zitten we direct met problemen, want indien de 'arbeiderscultuur' te vatten is via de 'organisatiecultuur' van de sociaal-democratie, dan moeten we de lijn doortrekken en 'DE arbeiderscultuur' verstaan als het samentellen van de organisatieculturen van de sociaal-democratische, de christelijke, de liberale, (de Vlaams-nationale?) enz. arbeidersbewegingen.

Vanschoenbeek relativeert echter zelf zijn aan-

vankelijke stelling: "Men mag zich bovendien de vraag stellen of er wel iets bestaan heeft als een specifieke sociaal-democratische arbeiderscultuur."¹³ Hij brengt de vraagstelling naar arbeiderscultuur op een hoger niveau dan dat gesteld door het HIVA. Arbeiderscultuur wordt in verband gebracht met maatschappelijke en politieke vragen, (bv. strijdcultuur).

De historische arbeidersklasse

De sociologische omschrijving en beschrijving van het begrip arbeidersklasse zijn niet adequaat om het historische elan ervan te vatten. Wanneer socialisten over DE arbeidersklasse spreken, denken ze niet aan een verzameling individuen met eenzelfde type van arbeidscontract. Centraal staat een historische massabeweging waarin volksklassen sociale, politieke, economische doelstellingen formuleren die verder gaan dan wat de bestaande orde kan verwezenlijken. Deze historische arbeidersklasse is drager van een utopie¹⁴. Boegbeeld voor deze benadering van 'DE arbeidersklasse' is het monumentale werk *Geschiedenis van de socialistische arbeidersbeweging in België*¹⁵. Dit werk besteedt relatief weinig aandacht aan de sociologische of statistische definiëring van de arbeidersbevolking.

De beschreven arbeidersklasse bestaat niet eens uit louter handenarbeiders, zelfs niet enkel uit loontrekkers¹⁶. Als politiek begrip omvat de arbeidersklasse ook zelfstandige arbeiders, kleine middenstand, intellectuelen, zelfs burgers. Eén van de bekendste Parijse revolutionaire bladen uit de late negentiende eeuw titelde *Le Père Peinard* en het logo toonde een hard zwoegende schoenmaker. Ik denk ook aan de term 'lumpenproletariaat'. Dit is het arbeidsloze reserveleger waarop smalend wordt neergekeken door de arbeidersaristocratie. Volgens Marx is dit altijd vatbaar voor politieke avonturen, maar toch ook 'arbeidersklasse'.

*Kermis te Gent. De 'echte' arbeiderscultuur? (fonds A.
Vander Haeghen, Museum voor Volkskunde Gent)*

Ter illustratie van dit gegeven kunnen we ook verwijzen naar de stichters van de Eerste Internationale, zowel in ons land als elders. De sociale positie van de socialistische pioniers leiden we af uit hun publicaties. Het eerste nummer van *L'Internationale, Organe des sections belges* uit 1869 publiceert op de voorpagina de leden van de Conseil Général. Algemeen-secretaris is professor E. Hins; secretaris-buitenland zijn C. De Paepe, correcteur-typographe, en A. Vandenhouten, peintre; verslaggever is P. Robin, professeur. We kunnen zo doorgaan met het opsommen van de diverse beroepen van de leden van de Algemene Raad: teinturier, sculpteur, menuisier, magasinier, tailleur⁽¹⁷⁾.

Twee soorten arbeidersklasse?

Zou het kunnen dat de arbeidersklasse waarover het HIVA schrijft en deze waarover het AMSAB het heeft tot verschillende denkwerelden behoren? De eerste beschrijving is sociologisch gedefinieerd op basis van economische termen. De tweede (socialistische) loopt op het eerste gezicht grotendeels gelijk met de vorige. Maar, ...?

Als traditioneel links het heeft over 'de arbeidersklasse' spreekt het eigenlijk over een ruimere volksbeweging. De harde vuist ervan bestond in de voorbije honderd jaar uit industrie-arbeiders, maar in sommige agrarische streken ook uit boeren, al dan niet landarbeiders (zie de film 'Novecento' of het verloop van de Spaanse Burgeroorlog). Zeker in de negentiende eeuw omvatte deze arbeidersklasse ook middenklassen en intellectuelen.

'La classe dangereuse' waarover Vanschoenbeek spreekt in zijn artikel⁽¹⁸⁾, was zeker tot aan de voorlaatste decennia van de negentiende eeuw niet enkel het industriële proletariaat (de arbeidersklasse), maar de arbeidende klasse in haar geheel (la 'classe ouvrière', 'the working class').⁽¹⁹⁾ In de opstand van 1848 staan

'les travailleurs', 'la classe ouvrière', 'le peuple', dus zij die met werken hun brood moeten verdienen tegenover zij die niet werken: edelen, clerus, administrators, politici, renteniers.⁽²⁰⁾

Wie terugdenkt aan de grote naoorlogse stakingen rond de Koningskweszie of de Eenheidswet, herinnert zich dat de bijdrage van sympathiserende intellectuelen en middenstanders (en burgerij) niet gering was. Bovendien bestond de harde kern van de stakingen niet enkel uit arbeiders uit de zware industrie, maar ook uit ambtenaren (witte boorden). Dit sluit aan bij de onderzoeken naar het sociale bewustzijn aan de Vrije Universiteit Brussel: "[...] Vooral een hoger opleidingsniveau leidt tot een hoger klassenbewustzijn. [...] We kunnen besluiten dat, op zijn minst bij vakbondsleden, het klassenbewustzijn [...] hoger is bij bedienden en ambtenaren."⁽²¹⁾ Het is slechts vlak voor de vorige eeuwwisseling dat de industrie-arbeiders een relatieve meerderheid beginnen te vormen binnen de volksklassen. Deze meerderheid verliezen ze stilaan in de loop van de jaren zeventig van deze eeuw.⁽²²⁾

jaar	bedienden	arbeiders
1947	27.73%	72.27%
1961	36.71%	63.29%
1970	44.49%	55.51%
1975	48.97%	51.37%

Volgens de socialistische visie omvat de 'arbeidersklasse' ook de bedienden en is ze dus niet zomaar gelijk te stellen aan het begrip 'handenarbeider'. Deze handenarbeiders op basis van enkele willekeurige sociologische kantlijnen verder opdelen in sociologische stratificaties als 'ongeschoolde arbeiders', 'halfgeschoolde arbeiders', 'geschoolde arbeiders', elk van deze lagen begiftigen met een eigen cultuur en deze dan nog eens te onderscheiden van 'lage-re bedienden', lijkt de zaken verder te bemoeilijken. Zoals ik reeds stelde, mag men bij het

definiëren van een cultuur niet op zoek gaan naar de verschillen, maar moet men zoeken naar de grote analogieën.

Volkscultuur versus elitecultuur

Zeker tot aan het begin van deze eeuw is de tegenstelling volkscultuur-elitecultuur een uiting van het conflict tussen het volk (arbeidende klassen) en de maatschappelijke elite. De benaming 'volk' drukt deze tegenstelling uit. Bij het nakijken van de titels van de 'socialistische' pers uit de beginjaren, krijgen we een illustratie: 1865 *De Vrijheid, Weekblad voor het Volk*, 1868 *La Tribune du peuple, Organe de l'Association internationale de Travailleurs*, 1886 *Peper en Zout, Volksblad*. We denken ook aan het beroemde werk van Alfred Defuisseaux *Le catéchisme du peuple*. Arbeiderscultuur is voor die periode gelijk te stellen aan de algemene volkse cultuur.

De auteurs van *Op Vrije Voeten*⁽²³⁾ bestudeerden voor ons land hoe onder andere in de voorbije vijf eeuwen deze cultuur, en speciaal de feestcultuur, onderdrukt werd met de bedoeling de volksklasse onder de duim te krijgen. De 'elite' maakte van de armenzorg een instrument om controle en discipline in te voeren. Sociale voorzieningen waren niet die goedbedoelde bestrijding van de armoede, waarvoor zij doorgaans gehouden worden. Dergelijke analyse vinden we terug bij Natalie Davis die alleen al in de titel van haar boek *Les Cultures du Peuple* verwijst naar de brede waaier (multiforme) van de volkse culturen (meervoud). De grote - soms carnavaleske⁽²⁴⁾ - maar meestal bloedige sociale conflicten waarmee de moderne tijden aanvangen, leiden volgens haar naar een vereenvoudiging van de sociale orde en naar een versteviging van de sociale controle volgens het model van de nieuwe elites⁽²⁵⁾.

Het laten samenvallen van de arbeiderscultuur met een bredere volkse cultuur, sluit aan bij

het citaat van Vanschoenbeek die stelt dat aan de basis de echte sociaal-democratische arbeiderscultuur kan omschreven worden als "een Breugeliaans of Bourgondisch Feestdissocialisme met eten, wat gezelligheid en wat populaire zang, toverlantaarnvoorstellingen en uitstapjes als voornaamste ingrediënten". Ik weet niet of de schrijver dit denigrerend bedoelde. Ik moet zeggen dat ik tijdens mijn jeugdijaren nooit een ander soort socialisme gekend heb.

Vóór de leeftijd van politiek-ideologische bewustwording heb ik altijd gedacht dat de socialist diegenen waren die zongen en potten dronken (mijn eigen volk) en de kaloten diegenen die niet konden lachen en enkel mislieders konden zingen. Dit onderscheid had behalve met mijn jeugdige onwetendheid gewoon te maken met de volkse cultuur die ik rondom mij zag. Laat de lezer niet denken dat het alle dagen feest was. Mijn ouders, hun vrienden, de militanten; het waren ernstige en harde werkers, niet enkel aan hun eigen dagelijkse taak maar ook voor de partij, of voor hun ontwikkeling. Er waren muzikanten bij die na hun dagtaak nog de moeite namen klassieke meesterwerken in te studeren en te spelen in fanfare of harmonie. Er waren ook de optochten, betogingen, stakingen, en (soms geweldadige) confrontaties met de ordehandhavers of de 'kattenkoppen'⁽²⁶⁾.

Maar als het feest was, werd er doorgevierd. "Hier kunnen we dan het onderzoek inpassen in uitingen van wat sommigen de echte arbeiderscultuur zullen noemen: carnaval, kermissen, duivenmelken, bezoek aan danszalen, orgelkotten, herbergen, enz. bonte avonden, revues en dergelijke meer"⁽²⁷⁾ schrijft Vanschoenbeek.

Meer dan vier eeuwen terug noteerde een Spaanse soldaat, Alfonso Vasquez, in zijn reisverslag de volgende bedenkingen over de bewoners van ons land: "Ze drinken bij elke gelegenheid, wordt er een kind geboren, ze drinken;

sterft iemand, ze drinken; bij een huwelijk, ze drinken; in voorspoed en tegenspoed drinken, altijd drinken van dat vreselijk brouwsel dat ze bier noemen. Tevens ook hebben ze goede eigenschappen: hun onafhankelijk karakter, hun zucht naar kennis en wetenschap, hun beheersen van vreemde talen, hun geest van associatie, waar gestelde regels en eerbied voor andermans wil, orde en tucht scheppen, zuiverheid en netheid der woningen, veiligheid op straat, beteugeling der bedelarij, werklust en koortsige bedrijvigheid.¹⁽²⁸⁾ Zonder commentaar.

Volk en cultuur

Door te stellen dat de arbeiders dragers waren van volkse cultuur verleggen we de vraagstelling maar blijft het probleem hetzelfde. Want wat is volkscultuur? De begrippen 'volk' en 'cultuur' kunnen een vage en voor sommigen zelfs wat gevaarlijke inhoud hebben. In het verleden maar ook nu nog grijpen rechtse denkers naar deze vage begrippen om hun theorieën te staven. Voor de definitie van 'volkscultuur' verwijs ik naar het boek van Peter Burke over volkscultuur in West-Europa, waaraan deze termen worden ontleend en in hun historisch kader geplaatst.

"De problemen die het gebruik van het concept 'cultuur' oproept, zijn zo mogelijk nog groter, dan die welke worden opgeworpen door de term 'volks'. Een van de redenen hiervoor is het feit dat de betekenis van dit concept ruimer is geworden naarmate de jongste generaties historici en andere wetenschappers hun belangstellingsfeer hebben verbreed [...]. Tegenwoordig hanteren historici en anderen echter, in navolging van de antropologen, de term 'cultuur' in een veel bredere zin, ter aanduiding van welhaast alles wat er in een bepaalde samenleving te leren valt: hoe je eet, drinkt, loopt, spreekt, zwijgt en noem maar op."¹⁽²⁹⁾

Een bijkomende moeilijkheid is dat de volkscultuur in de loop van de voorbije eeuwen sterk

evolueerde. De volkse cultuur van de renaissance en die van de negentiende eeuw wortelen in een totaal ander materieel, politiek en religieus klimaat. Burke komt tot een werkdefinitie die hij beschrijft als een negatieve definitie. Volkscultuur is de cultuur van diegenen die niet tot de elite behoren, van hen die Gramsci de 'ondergeschikte klassen' noemt.

In dat verband mogen we zeker het werk van E. Le Roy Ladurie niet vergeten die totaalgiedenis schrijft. Hij analyseert de onderliggende folklore en weerstanden van de volksklassen. De geschiedenis is hier geen aaneenschakeling meer van elkaar opvolgende regeringen of economische cycli. Een nieuwe generatie historici verbindt de historiografie met de studie van de volkse cultuur. De grote politieke en economische feiten dienen als omkadering maar het eigenlijke opzet van hun werk is inzicht te krijgen in de beweegredenen, gedragingen en cultuur van volksklassen.

De etnologen

Men kan de volkscultuur beschouwen als een bezinsel van de elitecultuur, waarbij de minst geschoolden en de minst beïnvloede delen van de volkslaag het langst vasthouden aan de uitingen van de vroegere elitecultuur. Daarbij begrijpen de 'laagste klassen' (ook al zo een begrip) meestal niet langer reden, bedoeling, oorsprong of belang van een bepaald gedachtengoed, bepaalde houdingen, handelingen, rituelen enz. Ze houden eraan vast tot een volgende culturele cluster doorsijpelt vanuit de elite, over de middenklassen heen naar de volksklasse (lees arbeiders, boeren enz.)

Dit scenario zag H. De Man zich afspelen, toen onder invloed van de massamedia (film, magazines), door de veralgemeende scolarisatie (meer houdingen dan wetenschap werden in-

1932

De 'verheffing' van de arbeidersklasse stond centraal bij de socialisten

gelepeeld), en door de invloed van de arbeidersbeweging zelf (zie verder Anseele), de arbeiders zich niet enkel de producten maar ook de denkpatronen van de consumptiemaatschappij begonnen eigen te maken. In deze periode merken we ook een regelrechte brainwashing van de massa, met alle mogelijke ideologische concepten, dikwijls gedirigeerd vanuit totalitaire staatsstructuren. Elke opvoeder, elke politieke beweging had naargelang het eigen mensenmaatschappijbeeld culturele modellen (vanuit de elitecultuur) om aan de arbeidersklasse op te leggen.

De folkloristen

Eén van de meest opmerkelijke bijdragen aan deze beïnvloeding vanuit de elitecultuur ging uit van christelijke en/of rechtse nationalistische auteurs. Deze maakten de volkscultuur los van haar sociale basis en gaven er een proper, heemkundig en landelijk gelaat aan. Deze gekuiste en deftige vorm ging men dan met politieke bedoelingen voorstellen als de volkscultuur. Die opgepoetste boekenkennis diende men als volkseigen te bejubelen en te beleven. Op deze wijze werd bewezen wat men wilde bewijzen: de superioriteit van het eigen 'volk'. In deze context beduidt het begrip 'volk' dan totaal iets anders dan in de vorige analyses. Een variëteit van deze elitecultuur wordt ten onzent nog altijd beleden op IJzerbedevaart en Nationaal Zangfeest. De tremolo bij het uitspreken van het woord 'Vlaanderen' en sentimentele liedjes over 'weiden als wiegende zeeën' fungeren als nationalistische drug om uit de kluiten gewassen pubers te doen geloven dat ze in het mooiste land ter wereld wonen. De blik op oneindig belet te zien dat de echte weiden zijn opgespoten met giftig slib of ondersopt met mestoverschotten.

Waar fascisme, nazisme en aanverwant collaborerend nationalisme de plak gezwaaid had-

den, werd in het dagelijkse culturele en politieke leven de traditionele volkscultuur naar de verdomhoek van het bruine verleden verwezen. De wetenschappelijke wereld ging over tot het ontkennen van een oeroude, zelfstandige volkscultuur. Bij klassieke thema's zoals de 'heksenprocessen' werd de aandacht verlegd naar het functioneren van sociale groepen, juridische achtergronden, de invloed van de economische conjunctuur, de analogie met de vervolging van de joden.

De serieuze volkskundige zweeg over de 'vruchtbaarheidsreligie van onze voorouders', de oorsprong en de mythologische componenten ervan. Doorgaans aanvaardde men dat volkse tradities, mythen enz. het product waren van het doorsijpelen en het vervormen van elitecultuur of kerkelijke gebruiken. Naast de 'serieuze' volkskunde ontstond ook een grote markt voor fictieachtige, pseudo-wetenschappelijke geschriften, die verder het imago van de mythologisch gerichte volkskunde aantastten.

De voorouderlijke erfenis

Evenwel moeten we vaststellen dat de volkskunde uit het begin van deze eeuw, ondanks de meestal rechts-nationalistische ideologische duiding, ook opmerkelijk verzamelwerk verrichtte.⁽³⁰⁾ De tradities zoals die (toen) nog (bij voorkeur op het platteland) leefden, waren voor deze folkloristen een restant van een zelfstandige volkscultuur die blijven bestaan was na meer dan tien eeuwen christendom. Er werd een directe, meestal fantasierijke, band gelegd tussen het voorchristelijke Germanendom en de huidige volksgebruiken⁽³¹⁾.

Niet alleen volkskundigen van nazisignatuur grepen om de haverklap terug naar Wodan, Thor en het Walhalla. Ook onze eigen 'Vlaamse' schrijvers verwezen bij hun verklaringen voor alles en nog wat naar onze Germaanse

voorouders. Het volstaat om een blik te werpen in om het even welk volkskundig tijdschrift van rond de (vorige) eeuwwisseling⁽³²⁾. Wie zich met volkscultuur bezighoudt, vindt hier evenwel een boeiende verzameling materiaal.

Tegenwoordig wordt bij de meeste auteurs de 'eeuwen trotserende volkscultuur' opnieuw beschouwd als een originele en autonome expressie. Ze bestond niet enkel in tegenstelling tot de officiële elitecultuur, maar heeft deze zelfs fundamenteel beïnvloed. Zo was 'hekserij' een 'Kompromisgestalt' tussen een volks vruchtbaarheidsritueel en het door inquisitie (christelijke elitecultuur) opgedrongen geloof in duivel en sabbat.

In ons taalgebied verschenen tijdens de laatste decennia enkele merkwaardige studies. *Noord-europese mysteriën en hun sporen tot heden*⁽³³⁾ is een kanjer van een naslagwerk over de restanten van de voorouderlijke Germaanse religie in de traditionele volkscultuur. *Tussen Hamer en Staf*⁽³⁴⁾ bespreekt voorchristelijke heidense symbolen die ook nu nog dagelijks gebruikt worden. Spijtig genoeg ondertekent de auteur van dit werk met een rechtse pennentrek. Voor wie meer geboeid wordt door religieuze facetten is het lezen van *De Keltische Erfenis*⁽³⁵⁾ een aanrader. De auteurs zien analogieën tussen de Keltisch-Germaanse natuurverering en de moderne volksdevotie. Ze geven ook een reeks toponymische verklaringen voor steden en dorpen in ons land, die bij nader toezien haaks staan op wat autoriteiten zoals Maurits Gysseling⁽³⁶⁾ ons daaromtrent vertellen. In tegenstelling met Frankrijk⁽³⁷⁾ blijft het Nederlandse taalgebied echter grotendeels een witte vlek in de recente ontwikkelingen op het vlak van geschiedschrijving rond volkse cultuur⁽³⁸⁾.

De nieuwe mythologen

In Frankrijk werd de aanzet naar het onderzoek van de volkse tradities reeds vroeg gegeven door onder andere de Société de Mythologie Française.⁽³⁹⁾ Dit genootschap werd in 1950 opgericht door Henri Dotenville⁽⁴⁰⁾ en verrichtte zeer gedetailleerd studiewerk rond de mythe van Gargantua en het gelijknamige boek van Rabelais. Deze Renaissanceschrijver (samen met onze Pieter Breughel) was het studieobject van twee geniale auteurs.

Het werk van de Franse etnoloog Gaignebet is nauw verwant aan het ideeëngoed van de Mythologie Française. Gaignebet beschouwt het carnaval als een aparte godsdienst, met zijn hogepriesters (de narren), eigen rituelen en kalendergebonden feesten⁽⁴¹⁾. In het monumentale werk *A Plus Haut Sens*⁽⁴²⁾ bestudeert hij de symbiose van Grieks-Romeinse en Keltische (Germaanse) mythologische sporen in het werk van Rabelais. Dit verbindt hij met de carnavaltradities en de devotie rond de volksheiligen. Een boeiend maar zwaar verteerbaar studiewerk.

Het werk van Rabelais werd vanuit een totaal andere invalshoek geanalyseerd door Mikhail Bakhtine. Deze filosoof en taaltheoreticus wordt in de laatste decennia beschouwd als één van 'de belangrijkste denkers uit de vroegere Sovjet-Unie. Voor Bakhtine zijn spelen en rituelen in elke maatschappij aanwezig. Vóór de opdeling van de maatschappij in klassen en het ontstaan van de staat, was het 'komische' een onderdeel van het 'serieuze'. Ook in godsdienstige rituelen was het ridiculiseren van de god een onderdeel van de verering. Later in de middeleeuwse maatschappij is het carnavaleske het tweede leven van het volk. De officiële geschiedenis wordt geschreven in kerken en aan hoven. Naast de waarheid van Kerk en staatsinstellingen staat echter de waarheid van het marktplein. Dit is de plaats waar het volk leeft

*Arbeiderscultuur,
volkscultuur,
strijdcultuur?*

en spreekt, vooral tijdens het carnaval en aanverwante feesten. Deze volkse autonomie ligt aan de basis van het democratiseringsproces.⁽⁴³⁾

De sjamanen

De kunnen de hedendaagse studie van de traditionele volkscultuur niet bespreken zonder Carlo Ginzburg te vernoemen. Deze werkte zich recentelijk in de kijker met een boek over de Italiaanse justitie⁽⁴⁴⁾. Carlo Ginzburg heeft zich in de voorbije twintig jaar een solide reputatie bijeen geschreven met boeken rond de volkse vruchtbaarheidscultus in het zestiende-eeuwse Friuli⁽⁴⁵⁾.

In zijn werk over de oorsprong van de heksen-sabbat bedrijft hij met een vlotte pen geschiedenis over de millennia heen. Het extatische van de volksreligie wordt gekoppeld aan het sjamanistisch ritueel zoals heden nog opgevoerd in Siberië. Waarschijnlijk waren deze praktijken verspreid bij de bewoners van het huidige Europa, voor de intocht van de Indo-Europeanen. *Extasen* is niet alleen verbluffend omwille van de conclusies, maar meer nog omwille van de uitgebreide literatuurstudie. Waar het ge-

brek aan geschreven bronnen zijn onderzoek dreigt te verstikken, grijpt hij naar reeksen van analogieën in verschillende traditionele culturen. Deze methode noemt hij het 'morfologische onderzoek' dat als een peilinstrument wordt gebruikt. Het vervangt niet de historische reconstructie want de *"menselijke geschiedenis speelt zich niet af in de wereld der ideeën, maar in het ondermaanse, waarin mensen geboren worden, leed veroorzaken of ondergaan, en sterven, zonder dat er een weg terug is."*⁽⁴⁶⁾

De nieuwe generatie 'folkloristen' zoekt naar de oeroude wortelen van onze (volk)cultuur. Zo ontstaat een nieuwe wetenschappelijke discipline die verscheidene academische wetenschappen combineert. Vele van deze vakgebieden hebben doorgaans geen tot weinig uitstaans met elkaar: etnologie, folklore, filologie, geschiedenis van prehistorie en middeleeuwen, sociale geschiedenis, literatuurwetenschappen, hagiografie, iconografie, kunstgeschiedenis, (etno)musicologie, dialectologie, mythologie, psychologie, toponymie, archeologie, (volks)geneeskunde enz.

De catalogus van de tentoonstelling 'Trance

Dance' in het Antwerpse Museum voor Schone Kunsten⁽⁴⁷⁾ is een voorbeeld van een dergelijk werk dat vakgebieden (maar ook culturen) overstijgt. De tentoonstelling zelf mikte op een jong publiek door het ritmische in de jeugdmuziek te koppelen aan de trance van de Noord-Afrikaanse genezers. In de begeleidende catalogus krijgen we een stevig gedocumenteerde en sterk gedetailleerde studie over de relatie tussen een aantal Europese (zwaarddans, mummies' play, moresce) en Afrikaanse dansen. Ook hier wordt de link gelegd met een mogelijke vroeg-Afro-Europese cultuur met sjamanistische trekken. De auteur Paul Vandebroecke schreef een document dat zeker een nieuwe start betekent voor een historisch-folkloristische studie in ons land.

Poging tot synthese

De sociologie beschrijft de arbeiderscultuur als de 'uiteenlopende' meningen en gedragingen van de handenarbeiders. Daarnaast vinden we in de literatuur ook termen als proletarische cultuur, strijdcultuur, volkscultuur. De term 'arbeiderscultuur' (om nog te zwijgen van 'sociaal-democratische arbeiderscultuur') lijkt mij te beperkt. Volkscultuur is een bruikbaar begrip ware het niet dat de term verwijst naar een geheel van traditionele (veeleer folkloristische) handelingen en houdingen.

Om de hedendaagse volkse (dus niet-elitaire) cultuur te benoemen gebruikt Gust De Meyer⁽⁴⁸⁾ de term 'populaire cultuur'. Dit lijkt mij een bruikbaar concept. 'Populaire cultuur' is een dynamisch gegeven in de driehoek elitecultuur- volkscultuur- massacultuur.

De (sociaal-democratische) arbeider put(te) (zoals de andere arbeiders) voor zijn cultureel erfgoed uit de populaire cultuur. Daarin had de 'traditionele volkscultuur' in de vorige eeuw

een zeer ruime inbreng. H. De Man spreekt wat smalend over 'de tradities van armelui'. Hij beschouwt deze als een snel verdwenen geheel van eigenaardigheden in levenswijze, omgangsvorm, gevoelswereld, klederdracht en zeden dat meegekomen is met de migratie vanuit het platteland.

Voor de twintigste eeuw merken we, vooral via de massamedia, de doorbraak van de 'massacultuur'. Over de massacultuur is heel wat pessimisme neergeschreven. Nochtans zijn er ook andere geluiden. Zo schrijft Leo De Haes: *"Ik zal proberen aan te tonen dat die (commerciële beeldcultuur) rijker is dan algemeen aangenomen en dat de meeste veroordelingen van de massacultuur gebaseerd zijn op vaak lege, ondoordachte begrippen. Niet de massacultuur is schraal, maar het denken erover."*⁽⁴⁹⁾

Via diverse kanalen sijpelt ook de 'elitecultuur' door in de volkse cultuurpatronen. Dit mechanisme wordt subliem beschreven door Pierre Bourdieu.⁽⁵⁰⁾ De elite bezit economisch kapitaal (geld), sociaal kapitaal (relaties, naam, respectabiliteit) en cultureel kapitaal (onderwijs, titels, manieren, cultuurgoederen, artistieke competentie). Door de attributen van de elite over te nemen tracht de middenklasse zich een hogere status aan te meten.

J.B.B.

De arbeidersopvoeding

Sinds het ontstaan van de arbeidersbeweging(en) heeft men zich gebogen over het probleem 'cultuur'. Zijn de arbeiders cultuurdragers⁽⁵¹⁾? En zo ja, welke cultuur is eigen aan de arbeiders en welke cultuur zouden ze moeten hebben? Meestal loopt men voorbij aan de eerste vragen om onmiddellijk de laatste vraag te beantwoorden. Bij het doorworstelen van enkele boeken over de materie komen we tot het besluit dat geen enkele maatschappelijke laag, groep, stand, klasse (noem het zoals je wil) zoveel culturele betutteling ondergaan heeft als

de 'arbeidersklasse' in de voorbije honderd jaar. De (sociaal-democratische) intellectueel (burger) wil zijn eigen cultuurbeleving (elitecultuur) overdragen op de 'lagere' cultuurdragers. Dit fenomeen kunnen we al waarnemen bij Anseele toen hij en zijn kompanen honderd jaar geleden ten strijde trokken tegen het Gentse carnavalfeest. Uit documenten blijkt dat de Gentse sociaal-democraten een heuse kruistocht hebben gevoerd tegen het carnaval. De aanval gebeurde op twee fronten: de eigen arbeidersbasis en de burgerij. Het verhaal is te complex om hier weer tegen. Toch geef ik enkele citaten die de situatie schetsen.

Voor en tijdens de carnavalperiode werd de basis overspoeld (dit is het juiste woord) met gauchistisch klinkende argumenten zoals in *Vooruit* van 3 maart 1899: "En te midden der razernij van Karnaval, door de wolk van confetti henen, buiten de verrotting der kapitalistische samenleving, zagen wij langzaam de beweging van dien reus, de werkende klasse, die over alle hinderpalen heen, aanhoudend en zeker, zijn doel en zijn ideaal nadert: de vrijmaking der werkers."

Tegenover de burgerij klinkt een totaal ander geluid. Op 17 januari 1920 verstuurt de Gentse BWP-federatie een brief⁽⁵²⁾ naar de werkgevers. Het document van vier gedrukte bladzijden is niet ondertekend door Anseele, maar zeer zeker door hem goedgekeurd:

"Geachte Heer, Namens de Gentsche Federatie der Belgische Werklieden-Partij, heb ik de eer U dit schrijven te sturen. [...] Wij verlangen ook Uwe medewerking om de afschaffing der verbeestende dagen van Karnaval [...]. De Karnaval verlaagt het volk, verbeest het volk, bederft het volk. Wij willen het volk VERHEFFEN, VEREDELLEN, en dat Heer Werkgever, zult Gij ook willen, daaraan zult Gij ook medehelpen, daarvan zijn wij verzekerd, omdat dit de gansche Maatschappij ten goede komt." Het patronaat kan meewerken door de officiële vakantiedagen op Vette Dinsdag

af te schaffen "doch ook door die dagen geen verlof meer te geven, door ze als regelmatige werkdagen te aanzien en te doen arbeiden. En daaraan zult Gij Aichtbare Heer Werkgever willen medewerken, medehelpen."

Het is prettig om dit slijmerig voorbeeld van 'klassecollaboratie' te stellen tegenover de inhoud van sommige propagandaschriften voor de eigen basis. In één ervan, *Uit het Leven der Fabriekswerkers*⁽⁵³⁾ beschrijft men het 'burgersbal' tijdens het carnaval: "De bestuurder eener fabriek en zijne vrienden liepen daar half dronken, gevolgd door dronken vrouwen; zij vielen op eene bank als dieren naast elkander; de vrouwen hstten met hunnen naakte schouders de mannen nog meer op dan den stroomenden wijn die zij als beesten zopen en in elkanders gezicht goten."⁽⁵⁴⁾

Het verlangen de arbeidersklasse te verheffen zien we weer opduiken naar aanleiding van het studiewerk van het HIVA. In het artikel *Reflecties vanuit de Christelijke Arbeidersbeweging* definieert Rombouts⁽⁵⁵⁾ de taak van deze arbeidersbeweging: "Geconfronteerd met dit feitelijk cultuurpatroon, dat nogal eens geformuleerd wordt in termen van tekorten, zal de arbeidersbeweging zich vooral richten naar de oorzaken, de factoren, die grotendeels bepalend zijn voor de opvattingen en gedragingen van arbeiders."

Het sociologisch onderzoek moet dienen om beter de tekorten, (gedefinieerd vanuit welke wetenschap en welke klasse?) om te zetten in vormingswerk. Het onderzoek van het HIVA startte trouwens in 1976 vanuit Centravoc (culturele koepel christelijke werknemersorganisatie): "Hierbij werd herhaaldelijk gewezen op de moeilijkheid om arbeiders, met gepaste thema's en methodieken te bereiken. Dit deed de vraag ontstaan naar de eigenheid van de arbeidersvorming. Om hierop een geëigend antwoord te kunnen geven, werd een betere kennis van de arbeiders en hun leefwereld als noodzakelijk aangevoeld."⁽⁵⁶⁾

Wat is 'volks'?

Het betuttelende misprijzen

De door het HIVA sociologisch doorgelichte arbeider is progressief op de socio-economische en conservatief op de socio-culturele breuklijn. Wie bepaalt wat progressief en wat conservatief is? Mark Elchardus geeft een schitterende analyse van de houding van de 'linkse intellectueel' tegenover de 'kleine man': "*Het progressieve misprijzen voor de 'gewone man' is langzaam gegroeid en ik kan dit, spijtig genoeg, in mijn eigen discipline gemakkelijk natrekken. Achteraf bekeken is het onthutsend vast te stellen hoezeer sociale wetenschappers (van diverse progressieve overtuigingen) het nodig hebben geacht kleine burgers en arbeiders af te schilderen als reactionaire en achterlijke lui. Uit datgene wat marxistisch geïnspireerde auteurs over de 'kleinburgerlijke mentaliteit' hebben geschreven, zou men een zeer bezwarende bloemlezing kunnen samenstellen, met uitspraken die soms veel brutaler en kwetsender zijn dan wat Vlaams-Blokkers vandaag over Marokkanen en Turken beweren.*"⁽⁵⁷⁾

Elchardus breekt een lans voor de traditionele waarden die ondanks alles blijven leven zijn bij bepaalde bevolkingsgroepen: "*De arbeider en de kleine burger blijven dan ook met een reeks eigenaardige, ouderwetse ideeën zitten, zo onder meer dat mensen plichten hebben, dat men verantwoordelijkheid draagt voor zichzelf en zijn onmiddellijke omgeving, dat men instellingen en personen een mate van respect verschuldigd is, dat men verknocht kan zijn aan en trots op de eigen manier van leven en de eigen cultuur, dat men graag in een ordelijke, veilige buurt leeft, dat het moeilijk is kinderen op te voeden als die niet het gezag van hun ouders respecteren, dat er morele regels zijn die geëerbiedigd moeten worden, ja dat men moeilijk in een gemeenschap kan leven met mensen die bepaalde, fundamenteel geachte regels niet accepteren, dat iedereen recht heeft op werk, dat hard werken een deugd is, enzoverder.*"

Deze bedenking is op vele punten⁽⁵⁸⁾ terecht

(zie ook de geciteerde brief van een Spaanse soldaat). Toch lijkt mij het toedichten van dit 'bewuste' ideeëngoed aan de verzameling 'Jan met de Pet' voor een gedeelte hypothetisch. Het proteststemmen of Vlaams-Blokstemmen van een gedeelte van de arbeidersklasse verklaren vanuit en soort 'gesundes volksemphinden', lijkt mij zoeken naar rationele denkprocessen in dikwijls irrationele, op angst, frustratie en andere emoties gefundeerde politieke keuzes.

Langetermijnevoluties

Een andere verklaring zoekt het bestaan van conservatieve reflexen in de volksklasse door te verwijzen naar wat we de dynamiek of de zin van de geschiedenis zouden kunnen noemen: "*Het zijn groepen die achterop raken of die zich in een verdedigende positie bevinden, oog in oog met een ontwikkeling die ze niet kunnen bijhouden, zodat ze traditionalistisch worden. Hoe simplificerend en karikaturaal deze assimilatie of extrapolatie ook mag zijn, er bestaan bevestigingen of voorbeelden te over.*"⁽⁵⁹⁾

Het lijkt nuttig dieper in te gaan op de analyse van Michel Vovelle: "*Juist op dit niveau is het van belang dat we ons bezighouden met protesten en verzetsvormen, en in het bijzonder met die welke niet de dominante richting van de geschiedenis volgen.*"⁽⁶⁰⁾ Het conflict tussen volks- en elitecultuur wordt verklaard vanuit de 'weerstand of de kerkers van lange duur'. De collectieve mentaliteiten bieden weerstand en werken remmend in op veranderingsprocessen op lange termijn. Dit heet de traagheid van de mentale structuren: "*Nauwkeuriger gezegd, als we een concreet milieu van het platteland of uit de stad analyseren, is het niet moeilijk achter het traditionalisme van bepaalde groepen het onbehagen te ontdekken dat hun structuren en levensvatbaarheid aantast.*"⁽⁶¹⁾ Dit laat ons toe de problematiek van de Zwarte Zondag uit een andere hoek

te bekijken. Vanuit dit besef van langetermijmentaliteiten en weerstanden vanuit de volkscultuur tegenover de elite gaat een nieuw onderzoeksdomein open.

- (1) G. VANSCHOENBEEK, Het zijn rode honden, maar wat blaffen ze mooi. In: *Brood & Rozen*, (1996)2, pp. 7-21.
- (2) R. PINXTEN, *Culturen sterven langzaam, over interculturele communicatie*, Antwerpen-Baarn: Hadewych, 1994, p. 31.
- (3) H. DE WITTE (ed.), *Op zoek naar de arbeidersklasse. Een verkenning van de verschillen in opvattingen en leefstijl tussen arbeiders en bedienden in Vlaanderen, Nederland en Europa*, Leuven: ACCO, 1994.
- (4) H. DE WITTE, Arbeiders: de laatste der Mohikanen? Een inleiding. In: *Op zoek [...]*, p. 15.
- (5) (6) H. DE WITTE, *Op zoek [...]*. In: *De Gids Op maatschappelijk Gebied*, (1996)4, p. 324.
- (7) R. LAERMANS, Sociologie van Religie en Cultuur. In: *De Gids [...]*, p. 340.
- (8) B. VANREUSSEL, Is Golfspelen een dure vorm van Bijlarten? In: *Op zoek [...]*, p. 29.
- (9) B. STEIJN, De revelantie van de Klassepositie. In: *Op zoek [...]*, pp. 191 e.v.
- (10) B. STEIJN, *Op zoek [...]*, p. 209.
- (11) (12) (13) G. VANSCHOENBEEK, Het zijn [...]. In: *Brood & Rozen*, pp. 7-21.
- (14) "(The Communist Manifesto) summoned to the fight all the employed and oppressed, but principally the industrial proletariat. It is for that reason one of the most significant documents of human civilisation, because it combines a profound analysis of the great, historic movement of human beings (who value progress, whatever its source), with a passionate appeal for the destruction of the prevailing system." In: J. KUCZYNSKI, *The Rise of the Working Class*, World University Library, London W1: 1967, p. 133.
- (15) J. DHONDT (ed.), *Geschiedenis van de Socialistische Arbeidersbeweging in België*, Antwerpen: S.M. Ontwikkeling, 1960, '626 p.
- (16) Ter omschrijving van de handarbeiders die verplicht zijn hun handarbeid te verkopen omdat ze niet in het bezit zijn van eigen productiemiddelen gebruikt Marx de term proletariaat.
- (17) Deze voorpagina staat afgebeeld in J. DHONDT, *Geschiedenis van de Socialistische Arbeidersbeweging*.
- (18) G. VANSCHOENBEEK, Het zijn [...]. In: *Brood & Rozen*, pp. 7-21.
- (19) "We have enlarged upon two features of the French working class, namely: first the exceedingly rapid and powerful political development, which can be most clearly measured by the swift maturing of its class-consciousness, in a society glutted with revolutionary tradition, and whose eminent historians, true children of the bourgeois community, evolved the theory of the class struggle, the theory of history as a history of class struggles, long before Marx; secondly the exceedingly slow industrial development (in a society where the peasant and the artisan played a relatively large part) with its corresponding effect on the rate of growth of a modern industrial proletariat". In: J. KUCZYNSKI, *The Rise [...]*, p. 199.
- (20) Een werk dat ik niet doornam, maar waarvan de titel boekdelen spreekt is L. CHEVALIER, *Classes laborieuses et classes dangereuses à Paris pendant la première moitié du XIXe siècle*, Paris, 1958.
- (21) J. VAN LEEMPUT, Het sociaal bewustzijn van werknemers en de gevolgen ervan voor hun actiebereidheid. In: H. DE WITTE, *Op zoek naar [...]*, pp. 101-116.
- (22) HIVA, *Arbeiderscultuur[...]*.
- (23) C. LIS, H. SOLY, D. VAN DAMME, *Op vrije voeten? Sociale politiek in West-Europa (1450-1914)*, Leuven: Kritak, 1985.
- (24) Zie E. LE ROY LADURIE, *Het Carnaval van Romans 1579-1580*, Amsterdam: Bert Bakker, 1985.
- (25) N.Z. DAVIS, *Les cultures du peuple, rituels, savoirs, résistances au 16e siècle*, Paris: Aubier Montaigne, 1979.
- (26) Klerikalen, kaloten, tsjeven, aanhangers van de Katholieke Partij.
- (27) G. VANSCHOENBEEK, *Het zijn [...]*. In: *Brood & Rozen*, p. 17.
- (28) L. VAN DER ESSEN, Kritisch Onderzoek betreffende de oorlogsvoering van het Spaanse leger in de Nederlanden in de XVIe eeuw, namelijk de bestraffing van opstandige steden tijdens het bewind van Alva. In: *Mededelingen der Koninklijke Vlaamse Academie*, (1950)1, p. 10.
- (29) P. BURKE, *Volkscultuur in Europa, 1500-1800*, Amsterdam: Agon BV, 1990, p. 12.
- (30) C. GINZBURG geeft het voorbeeld van HÖFLER, *Kultische Geheimbunde der Germanen*, Frankfurt a. Main, 1934. Tegen de algemene tendens om de these van Höfler in haar geheel te onderschrijven of te verwerpen, moet nadrukkelijk worden ingebracht dat die these in feite in drie punten uiteenvalt. De sagen en in het algemeen de getuigenissen van de 'de Wilde Jacht' of 'dodenleger' (Totenheer) hadden een mythisch-religieuze inhoud, vormden de uitdrukking van een (overwegend Germaanse) helden- en krijgersmythe, en moesten geïnterpreteerd worden als documenten van rituelen van geheime organisaties van - meestal gemaskerde - groepen jongeren, die in een extatische razernij verkeerden en meenden dat ze de geesten van de doden belichaamden. Volgens C.

- GINZBURG is alleen punt één gefundeerd, dat tenminste op J. GRIMM teruggrijpt. Punt twee dat voortvloeit uit een pro-nazistische oriëntatie biedt een eenzijdige interpretatie van het bronnenmateriaal doordat de krijgersthematiek wordt losgemaakt uit een breder verband dat ook met de vruchtbaarheid samenhangende thema's omvat. In punt drie worden, eveneens om duidelijk ideologische redenen, bepaalde suggestieve hypothesen op de spits gedreven.
- (31) Zie o.a. *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, Berlin-Leipzig, 1932-1933.
- (32) Zie ook G. CELIS, pr., *Volkskundige Kalender voor het Vlaamsche Land*, Heirnislaan Gent, 1921, herdruk door Mens en Kultuur, Gent: 1990.
- (33) F.E. FARWERCK, *Noordeuropese mysteriën en hun sporen tot heden*, Deventer: Ankh-Hermes, Eerste druk, 1970.
- (34) K. LOGGHE, *Tussen Hamer en Staf, Voorkristelijke symboliek in de Nederlanden en elders in Europa*, Brepols, 1992.
- (35) L. MICHIELS, E. VALGAERTS, *De Keltische Erfenis, Riten en symbolen in het volksgeloof*, Gent: Stichting Mens en Kultuur, 1995.
- (36) M. GYSSELING, *Toponymisch Woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (voor 1226), I-II*, Belgisch Interuniversitair Centrum voor Neerlandistiek, 1960.
- (37) Het volstaat een boekenwinkel zoals Tropismes, (Prinsengalerij, Brussel) binnen te stappen om een idee te krijgen van de omvangrijke Franstalige productie over de hier besproken vakgebieden.
- (38) Terwijl ik deze zin schrijf denk ik aan: W.L. BRAEKMAN, *Spel en kwel in vroeger tijd*, Gent: Stichting Mens en Kultuur, 1992; Herman PLEIJ, *Dromen van Cognac, middeleeuwse dromen over het volmaakte leven*, Amsterdam: Prometheus, 1997.
- (39) Publiceert een trimestrieel tijdschrift, *Bulletin de la Société de Mythologie Française*, contact voor België: J. FRAIKIN, Mont Saint-Martin, 4000 Liège.
- (40) H. DONTENVILLE, *Mythologie française*, Paris VI: Payot & Rivages, herdrukt 1998.
- (41) *"Carnaval est ici étudié comme une religion. L'étendue, dans la durée et l'espace des fêtes carnavalesques nous contraint à penser que cette religion est ancienne, bien qu'il ne soit pas moins arbitraire de la dire néolithique ou paléolithique que de la renvoyer à l'éternelle nuit des temps."* C. GAIGNEBET, *Le Carnaval, essais de mythologie populaire*, Paris: Payot, 1979, p. 9.
- (42) C. GAIGNEBET, *A Plus Haut Sens, L'ésotérisme spirituel et charnel de Rabelais I-II*, Paris: Maisonneuve et Larose, 1986.
- (43) M. BAKTHINE, *L'oeuvre de François Rabelais et la culture populaire au Moyen Age et sous la Renaissance*, Paris: Gallimard, 1970, pp. 16-19.
- (44) Zie: R. HEMMERIJCKX, Carlo Ginzburg, De rechter en de historicus. In: *Brood & Rozen*, 1997(3), p. 86.
- (45) C. GINZBURG, *Kaas en de Wormen, Wereldbeeld van een zestiende-eeuwse molenaar*, Bert Bakker, 1982. C. GINZBURG, *De Benedanti Hekserij en Vruchtbaarheidsriten in de 16e & 17e Eeuw*, Bert Bakker, 1986. C. GINZBURG, *Extasen, Een ontcijfering van de heksensabbat*, Amsterdam: Wereldbibliotheek, 1993.
- (46) C. GINZBURG, *Extasen [...]*, blz 27.
- (47) P. VANDENBROECK, *De Kleuren van de Geest, Dans en trance in Afro-Europese Tradities*, Gent: Snoeck-Ducaju & Zoon, 1997.
- (48) G. DÉMEYER, *Populaire Cultuur*, Leuven: Garant, 1995. In dit werk bespreekt hij de verschillende cultuurdefinities. Hij vult meer dan honderd bladzijden met een verfrissende analyse.
- (49) L. DE HAES, *Cultuur is oorlog, over elite en massacultuur*, Groot-Bijgaarden: Globe (Roularta Books), 1995, p. 12.
- (50) P. BOURDIEU, *La Distinction, Critique sociale du jugement*, Paris: Minuit, 1979.
- (51) Zie in dit verband de stellingen van H. DE MAN.
- (52) AMSAB. Deze brief is ondertekend door A. Verschraegen, secretaris van de BWP-federatie Gent-Eeklo.
- (53) K. BEERBLOCK, Algemeen secretaris der Gentsche Afdeling der Belgische Werkliedenpartij, *Uit het Leven der Fabriekswerkers*, Gent: Samenwerkende Volksdrukkerij, 1905.
- (54) K. BEERBLOCK, *Uit het Leven*, p. 21.
- (55) ROMBOUTS, Voorzitter ACW, in *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, p. 349.
- (56) ROMBOUTS, Voorzitter ACW, in *De Gids op Maatschappelijk Gebied*, p. 349.
- (57) M. ELCHARDUS, *Op de ruïnes van de waarheid*, Leuven: Kritak, 1994, pp. 148-149.
- (58) M. ELCHARDUS neemt stelling tegen het liberale vrijheidsideaal. Volgens mij verwacht hij het liberale libertarisme zoals ontstaan in de USA (Yuppies) en het liberale socialisme. Het eerste betekent 'individualisme tegen de gemeenschap'. Het tweede staat voor 'individualisme binnen de gemeenschap'. Zie M. ELCHARDUS, *Op de ruïnes [...]*, pp. 133 en 150 e.v.
- (59) M. VOVELLE, *Mentaliteitsgeschiedenis, essays over leef-en beeldwereld*, Nijmegen: Sun, 1985, p. 156.
- (60) M. VOVELLE, *Mentaliteitsgeschiedenis, [...]*, p. 164.
- (61) M. VOVELLE, *Mentaliteitsgeschiedenis, [...]*, p. 156.